

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

نخستین

همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران:

”برهمکنش‌های فرهنگی، پیوست و گسست“

به کوشش

سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش
مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامتش
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور

انتشارات آریامنا

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
Society of Iranian Archaeology

مجموعه مقاله‌های
نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی
انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

به کوشش
دکتر سیدمهدی موسوی، دکتر شاهین آریامنش،
دکتر مجید منتظر ظهوری و دکتر مرتضی خانی‌پور
و همکاری
دکتر جواد حسین‌زاده و دکتر مصطفی ده‌پهلوان

انتشارات آریارمنا

مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

| به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش، مجید منتظر ظهوری و مرتضی خانی‌پور |

| چاپ و صحافی: مهرگان | نوبت چاپ: نخست، ۱۳۹۹ | شمارگان: ۱۰۰ نسخه |

| بها: ۱۰۰۰۰۰ تومان |

| تصویر جلد: تخت جمشید |

| تارخا: www.aryaramna.ir |

| نام‌نگار: aryaramna@hotmail.com، info@aryaramna.ir |

| نشانی: تهران، صندوق پستی: ۵۶۹-۱۴۵۱۵ |

| همراه: ۰۹۳۹۵۹۶۹۴۶۶ |

| انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن و انجمن علمی باستان‌شناسی ایران |
| همه حقوق این اثر برای انتشارات آریارمنا و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن محفوظ است. |
| تکثیر، انتشار، چاپ و بازنویسی این اثر یا بخشی از آن به هر شیوه همچون رونوشت، انتشار الکترونیکی، ضبط و ذخیره روی سی‌دی و چیزهایی از این دست بدون موافقت کتبی و قبلی انتشارات آریارمنا ممنوع است و متخلفان بر پایه قانون «حمایت از حقوق مؤلفان، مصنفان و هنرمندان ایران» تحت پیگرد قرار خواهند گرفت. |

سرشناس سرشناسه عنوان و نام پدیدآور	همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران (نخستین: ۱۳۹۸: تهران): مجموعه مقاله‌های نخستین همایش دوسالانه بین‌المللی انجمن علمی باستان‌شناسی ایران/ به کوشش سیدمهدی موسوی، شاهین آریامنش مجید منتظر ظهوری؛ [برگزارکنندگان] گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن، انجمن علمی باستان‌شناسی ایران؛ مشاوران علمی سیدمنصور سیدسجادی ... [و دیگران].
مشخصات نشر	تهران: آریارمنا، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	۶۵۲ ص.
فروست	همایش ۳
شابک	978-622-97183-2-2
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	باستان‌شناسی -- ایران -- کنگره‌ها
موضوع	Archaeology -- Iran -- Congresses
شناسه افزوده	موسوی، سیدمهدی، ۱۳۴۶-، گردآورنده
شناسه افزوده	منتظر ظهوری، مجید، ۱۳۵۹-، گردآورنده
شناسه افزوده	آریامنش، شاهین، ۱۳۶۳-، گردآورنده
شناسه افزوده	خانی‌پور، مرتضی، ۱۳۶۴-، گردآورنده
شناسه افزوده	گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن
شناسه افزوده	انجمن علمی باستان‌شناسی ایران
رده بندی کنگره	DSR۴۴:
رده بندی دیویی	۹۵۵/۰۰۴۳:
شماره کتابشناسی ملی	۷۳۶۲۰۸۲:
وضعیت رکورد	فیا:

انتشارات آریارنا

انتشارات آریارنا بر آن است تا کتاب‌های ارزندهٔ تألیفی و ترجمه‌ای پژوهشگران ایرانی یا نیرانی را در زمینه‌های گوناگون ایران‌شناسی همچون باستان‌شناسی، تاریخ، فرهنگ و زبان‌های باستانی منتشر کند، کتاب‌هایی که برای شناخت تاریخ و فرهنگ گرانسنگ و ورجاوند ایران بسیار ارزشمند باشند. با توجه به پیوندها و ریشه‌های ژرف و عمیق فرهنگی میان ایران و جهان بشکوه ایرانی که از سده‌ها بلکه هزاره‌های دور و دراز برجا بوده است و در دهه‌های اخیر تلاش دشمنان بر آن بوده تا این پیوندهای ژرف را بگسلند و ریشه‌های عمیق را با تیشه برکنند، ایران فرهنگی که دل و دین به آن سپرده‌ایم از چشم دست‌اندرکاران انتشارات آریارنا دور نمانده و چاپ کتاب‌های پژوهشی و ترجمه‌ای ارزنده دربارهٔ جهان ایرانی یا ایران فرهنگی از اولویت‌های انتشارات آریارنا است؛ باشد که از این راه پیوندهایمان پیوسته‌تر و ریشه‌هایمان ژرف‌تر شود. کتاب‌های انتشارات آریارنا پیشکشی ناچیز است به ایرانیان، ایرانی‌تباران، ایران‌دوستان و همهٔ مردمان جهان ایرانی که ایران و جهان ایرانی را از جان دوست‌تر می‌دارند.

مدیر

دکتر شاهین آریامنش

| گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن |

مشاوران علمی

| دکتر سیدمنصور سیدسجادی (مؤسسهٔ ایزمتو ایتالیا) | استاد اسماعیل یغمایی (سازمان میراث فرهنگی کشور) | دکتر سیدمهدی موسوی (دانشگاه تربیت مدرس) | دکتر محمدابراهیم زارعی (دانشگاه بوعلی سینا همدان) | دکتر سجاد علی بیگی (دانشگاه رازی، کرمانشاه) | دکتر حمیدرضا ولی‌پور (دانشگاه شهید بهشتی) | دکتر سعید امیرحاجلو (دانشگاه جیرفت) | دکتر سیروس نصراله‌زاده (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | دکتر رضا مهرآفرین (دانشگاه مازندران) | دکتر فرزانه گشتاسب (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی) | هوشنگ رستمی (گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن) |

فهرست

سخن دبیر علمی همایش | سید مهدی موسوی

۹

مقاله‌های فارسی

- ارزیابی و تحلیل نظریه‌های نوسنگی شدن در ایران | سید کمال اسدی اجایی و رحمت عباس نژاد سرستی ۱۳
تپه ماچلک؛ محوطه‌ای نویافته از دوران نوسنگی باسفال در دشت گرگان | حبیب‌اله رضایی و سیدمقداد
میرموسوی ۳۷
- نقش استحاله سنگ مس در فلات مرکزی ایران در نیمه هزاره پنجم پم در برهم‌کنش‌های منطقه‌ای | رحمت
عباس نژاد سرستی ۴۹
- برهم‌کنش جوامع مس‌وسنگ چهارمحال و بختیاری با مناطق هم‌جوار | مهدی علیرضا زاده نودهی، محمود
حیدریان و علیرضا خسروزاده ۶۹
- الگوهای استقرار محوطه‌های مس‌وسنگ میانی در زاگرس مرتفع: نمونه موردی بخش لاران، استان
چهارمحال و بختیاری | محسن حیدری دستنایی و علی اصغر نوروزی ۸۹
- تپه قلعه خرابه ازنا شاهی بر حضور جوامعی از مس‌سنگی جدید تا دوران اسلامی در شرق زاگرس مرکزی |
بهزاد حسینی سرپیشه ۱۰۱
- بررسی تحولات عصر مفرغ سیستان و برهکنش‌های فرهنگی آن با مناطق دیگر | جواد علایی مقدم، رضا
مهرآفرین و سیدرسول موسوی حاجی ۱۳۱
- معرفی و تحلیل مجموعه نقش‌های صخره‌ای نویافته در اطراف روستاهای چلمبر، لک و شورجه در شهرستان
بوین‌زهر، استان قزوین | ناصر امینی خواه، فرزاد مافی و فرهاد فتاحی ۱۴۷
- عصر آهن قدیم در شرق ایران | علی اکبر وحدتی ۱۶۵
- برهم‌کنش خدایان آب‌وهوای اورارتویی و خاور نزدیک باستان | مریم دارا ۲۲۱
- بازنمایی فرة شاهانه (فرّ کیانی) در هنر ایران باستان، میراثی از سنت‌های هنری میان‌رودان | مریم کشمیری ۲۳۱
- پایه‌ستون محوطه تل دروازه جلوذر، سرنخی از یک بنای ستوندار هخامنشی در ارسنجان | ابراهیم روستایی
فارسی و بهزاد حسینی سرپیشه ۲۵۷

- معرفی، مطالعه و تحلیل گل مهرهای به‌دست‌آمده از بررسی تل گردوها، شهرستان اقلید، استان فارس | حامد مولایی کردشولی و علیرضا جعفری‌زند ۲۷۱
- شواهد باستان‌شناختی کشمکش ساسانیان و رومیان در قلعه بازیان سلیمانیه | بریار سان‌احمد و اسماعیل سلیمی ۲۸۷
- بررسی باستان‌شناختی بخشی از محور ارتباطی خوزستان به غرب ایران در دوره ساسانی و سده‌های آغازین اسلامی: «تنگ سی‌پله» در استان لرستان | جواد نیستانی و یونس یوسف‌وند ۳۰۵
- مطالعه قلاع قرون میانی اسلامی خراسان جنوبی؛ مطالعه موردی قلعه‌کوه فردوس | محمد فرجامی و علی‌اصغر محمودی‌نسب ۳۲۳
- محله قُمادین در شهر اسلامی جیرفت و مسئله بازرگانی دوربُرد | سعید امیرحاجلو ۳۴۳
- ارزیابی تشابهات بین فرهنگی ایران و سوریه بر مبنای مطالعات سفال‌های قرون میانی اسلامی | حسین صدیقیان و مجید منتظر ظهوری ۳۶۵
- نویافته‌های کاشی زرین‌فام قلعه دختر شهر کرمان | رضا ریاحیان‌گهرتی ۳۸۷
- معرفی و تحلیل نقش‌های هندسی یافته‌های گچی دوران اسلامی مکشوفه از محوطه شاه‌نشین فریم مازندران | هانیه حسین‌نیا، حسن هاشمی زرج‌آباد، سیدرسول موسوی حاجی، مهدی عابدینی ۴۰۳
- مقایسه ساختاری قمه قفقازی (کیندجال) و ایرانی در عصر صفوی بر مبنای مجموعه موزه‌های بنیاد مستضعفان | مجید حاجی‌تبار و میترا حاجی ۴۱۳

مقاله‌های انگلیسی

- Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture | Zeyneb Guliyeva 29**
- Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences | Veli Bakhshaliyev 43**
- Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin | Turan Hashimova 59**
- Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin | Fizza Gulieva 69**
- Iron Age short bronze sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an analysis of the dispersion and evolution | Narges Bayani 77**
- Monuments and Memory at Pasargadae | Jacob Marc Stavis 107**
- Glazed Parthian Pottery as luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. | Giacomo M. Tabita 135**
- Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 | Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi 155**
- Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) | Ana Marija Grbanovic 167**

سخن دبیر علمی همایش

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

نخستین همایش بین‌المللی دوسالانه انجمن علمی باستان‌شناسی ایران با موضوع برهم‌کنش‌های فرهنگی ایران و سرزمین‌های همجوار، با تولیت انجمن علمی باستان‌شناسی ایران و مشارکت و همکاری دانشگاه‌های مختلف؛ مراکز پژوهشی نظیر پژوهشگاه میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری؛ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی؛ پژوهشگاه باستان‌شناسی و دیگر مراکز علمی-فرهنگی شکل گرفت. انجمن علمی باستان‌شناسی ایران براساس اهداف و وظایفی که در اساسنامه مشخص شده است، برنامه‌های مختلفی را در راستای اعتلای علم باستان‌شناسی در کشور دنبال می‌کند که برگزاری نشست‌ها و همایش‌های علمی در سطح ملی و بین‌المللی از جمله آنها به شمار می‌رود. هیئت مدیره انجمن، علاوه بر تلاش‌های جاری در زمینه توسعه و ترویج دانش باستان‌شناسی، یکی از اهداف بلندی که به دنبال تحقق آن است، تأثیرگذاری یافته‌های این علم بر رفتارهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه است. بی‌شک آگاهی‌آحاد مردم، اعم از پیر، جوان و به‌ویژه نوجوانان از پیشینه و هویت تاریخی خویش، در تقویت اعتماد به نفس، تصحیح رفتارها و هنجارهای جاری جامعه، تقویت اتحاد و انسجام ملی تأثیر شگرفی خواهد گذاشت. بر همین اساس شناخت و آگاهی مردم ما از ریشه و پیشینه مشترک و روابط عمیق تاریخی ملت ایران با مردمانی که در حوزه ایران فرهنگی می‌زیند، در برقراری صلح و آرامش، کاستن از تنش‌ها و تداوم دوستی‌ها تأثیر بسزایی خواهد داشت. گذشته درخشان و غنای فرهنگ و تمدنی که امروز بدان می‌بالیم، حاصل

برهم‌کنش‌هایی است که در درازنای تاریخ میان ساکنان این سرزمین و مردمان سرزمین‌های همجوار شکل گرفته است. از این رو بایسته است به مدد دانش باستان‌شناسی بر پیوندهای عمیقی که میان نیاکان ما و مردمان هم‌عصرشان در سرزمین‌های پیرامونی برقرار بود، آگاهی یابیم و در زمانه‌ای که برخی بر طبل جدایی‌ها و فاصله میان ملتها می‌کوبند، پیوندهامان را عمیق‌تر و دوستی‌هامان را پایدارتر سازیم تا جهانی پر از آرامش برای همگان فراهم سازیم. بر همین اساس، هدف غایی‌کنگره حاضر شناخت عمیق‌تر نسبت به برهم‌کنش‌های فرهنگی ایرانیان با ساکنان سرزمین‌های پیرامونی در طول تاریخ و انجام تبادلات علمی میان باستان‌شناسان ایرانی و هم‌تایان منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای است. به‌رغم مشترکات دیرینه فرهنگی و تمدنی، متأسفانه حضور باستان‌شناسان ایرانی در پژوهش‌های باستان‌شناسی کشورهای حوزه ایران فرهنگی صفر است. امید آن داریم پیامد این رویداد خجسته، افزونی شناخت متخصصان و پژوهشگران از ظرفیت‌های موجود منطقه‌ای و همکاری‌های نزدیک در فعالیت‌های میدانی در حوزه‌های مشترک و مورد علاقه طرفین در آینده نزدیک باشد.

سیدمهدی موسوی کوهپیر

رییس هیئت مدیره

انجمن علمی باستان‌شناسی ایران

برهمنش خدایان آب‌وهوای اورارتویی و خاور نزدیک باستان

مریم دارا

استادیار پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

چکیده

تیشبا، خدای آب‌وهوای اورارتویی، در زمان پادشاهی اورارتوها، از حدود قرن نهم تا ششم پ.م بر سنگ و صخره‌نشته‌ها، فلزنشته‌ها و سفال‌نشته‌ها به شکل میخی (سومروگرام و سیلابی) و هیروگلیف یاد شده و همچنین تصویر او بر تعدادی از آثار فلزی از اورارتوها نقش شده است. پیش از پرستش این رب‌النوع در پادشاهی اورارتو، تشوب حوری-هیتی با شباهت بسیار به تیشبا یاد شده بود. تشوب با عدد و انلیل در بین‌النهرینی و سوریه نیز شباهت دارد. تارحونت لویایی نیز از دیگر خدایان با خویشکاری مشابه است. نماد رب‌النوع طوفان و آب‌وهوا در خاور نزدیک معمولاً گاونر و شاخه رعدوبرق بود که مشابه خدایان هندواروپایی مانند بهرام و ایندره نیز هست. اما، خدایان خاور نزدیک باستان و خدایان هندواروپایی با یکدیگر تفاوت فراوان دارند. تیشبا همچنین گاهی به عنوان خدای جنگ نیز بوده که با مهر ایرانی شبیه است. اما این شباهت میان همه خدایان جنگ می‌تواند باشد و نمایش تأثیرپذیری آن‌ها از یکدیگر نیست. پیش از این هر یک از این رب‌النوع‌ها معرفی و برخی با یکدیگر قیاس شده‌اند. حتی پژوهش‌های اندکی بر مشابهان تیشبا در فرهنگ‌های دیگر انجام شده و در این نوشته برای اولین بار تیشبا با خدایان هم‌خویشکار خود در خاور نزدیک باستان به شکل مفصل قیاس شده است و نتیجه‌گیری شده که تیشبا اورارتویی بومی اورارتوها نبوده بلکه از تشوب تأثیر بسیار گرفته و شباهت‌هایی نیز با خدایان هم‌خویشکار خود در بین‌النهرین و سوریه دارد.

واژه‌های کلیدی: تیشبا، اورارتو، تشوب، آب‌وهوا، طوفان.

مقدمه

رب‌النوع آب‌وهوا در بیشتر جوامع باستانی اهمیت و جایگاه والایی داشتند چون زندگی و معیشت مردم به باد و باران بستگی داشت. آن‌ها باور داشتند که کشاورزی، دامپروری و زندگی روزمره‌شان در گرو رضایت این رب‌النوع از آن‌هاست. خدایان آب‌وهوا لزوماً خدایان برکت‌بخشی نبودند و این دو خویشکاری در بسیاری از جوامع مجزا از یکدیگر بود. برخی خدایان آب‌وهوا و صاعقه و طوفان مانند عدد در جاهای بسیاری پرستیده می‌شدند و برخی مانند تیشبا ظاهراً فقط خدای قوم اورارتو بودند. نماد خدایان آب‌وهوا معمولاً صاعقه و چکش و حیوان مخصوص آن‌ها گاو و به ویژه گاو نر بود.

درباره تیشبا، خدای آب‌وهوای اورارتویی، بیشتر مطالعاتی صورت گرفته و آن را با تشوب، خدای آب‌وهوای هیتی-حوری به طور کلی قیاس کرده‌اند. اما، تا کنون جوانب گوناگون این خدا نزد اورارتوها با سایر اقوام با جزئیات مطالعه نشده است. نگارنده در این نوشته تلاش دارد تیشبای اورارتویی را معرفی و آن را با سایر خدایان آب‌وهوا و طوفان در خاور نزدیک مقایسه کند تا مشخص شود چه شباهت‌هایی دارند و این که آیا از آن خدایان تأثیر پذیرفته یا بر آن تأثیر گذاشته است یا خیر.

تیشبا یا خدای آب‌وهوا

تیشبا (Teišeba) یا خدای آب‌وهوای اورارتویی (IM^d) را با اندیشه‌نگار خدایان آب‌وهوا خاور نزدیک می‌نوشته‌اند. او خدای طوفان، جنگ، هوای بد، عناصر آبی و عوامل طبیعی اورارتویی بود (پیوتروفسکی ۱۳۸۳: ۳۰۳-۳۱۰؛ Grekyan 2006, p.158). کوناکچی و باشتورک تیشبا را نیز، علاوه بر خالدی، خدای جنگجو می‌نامند (Konakçı and Baştürk 2009, p.172) و او اغلب در دست خود روشنایی یا رعد دارد (پیوتروفسکی ۱۳۸۱: ۳۷؛ Piotrovskii 1969, p.67).

در کتیبه طاقچه مهر کاپیسی ۶ گاو ۱۲ گوسفند به او باید تقدیم شود (Salvini 2008, A 3-1). تیشبا با خالدی، خدای برتر و جنگ، و شیوینی، خدای خورشید، تثلیث قدرتی را تشکیل داده بود (دارا، ۱۳۹۵: ۱۲). تیشبا دارای ویژگی‌هایی بود که به خالدی می‌مانست (Çilingiroğlu 2011, p.196). به نظر سالوینی ایشپوئینی خالدی را برتر اورارتوها کرد در غیر این صورت خدای

طوفان، تیشبا، باید خدای برتر می‌شد (Salvini 1989, pp.79-89). در کتیبه‌ها معمولاً نام او پس از خدای خالدی و پیش از نام شیوینی اورارتوها ذکر شده است (Salvini, 2008) و کمتر دیده شده که کتیبه‌ای فقط به تیشبا تقدیم گردد. البته در بیشتر نفرین‌نامه‌های پایان کتیبه‌ها نام هر سه خدای برتر اورارتو به همان ترتیب اولویت آورده می‌شد (دارا، ۱۳۹۷: ۲۱۶-۲۲۳).

سر گاو هیروگلیف (تصویر ۱) به احتمال نمایانگر تیشباست (همو، ۱۳۹۷الف: ۴۵) که مخصوصاً روی سلاح‌ها به عنوان خدای طوفان کشیده شده است. همچنین تیشبا بر روی گاو نر بر چندین بلوکی سنگی در آدیلچواز تصویر شده بود (Piotrovskii 1969, p. 126). سپری برنزی در معبد خالدی در قلعه انزاف علیا نیز با تصویر ۱۲ خدای اورارتویی به دست آمده است که همراه با سلاح‌ها، نمادها و گاه حیوانات مخصوصشان به تصویر درآمده‌اند (Belli 1999, p. 7; Belli 2003-2004, p. 111). بر این سپر ابتدا خالدی، تیشبا، شیوینی و در ادامه نیز خدایان دیگر مانند هوتوئینی، تورانی (Turani)، او، نالاینی، ارسیملا (Arsimela)، انپش (Anapša)، دیدوانی (Dieduani)، شلاردی نقش شده‌اند (تصویر ۲). البته در اینجا تیشبا بر روی شیر است و خالدی نیز که معمولاً بر شیر تصویر می‌شود پیاده و پیش از او در حرکت است. همچنین شیوینی بر گاو که مرکب تیشباست سوار است. در کارمیربلور نیز مهری با تصویر تیشبا بر پشت گاو به دست آمد (پیوتروفسکی ۱۳۸۳، ص ۳۱۲) و در پلاک بودین نیز تیشبا بر پشت گاو سوار است (تصویر ۳). گاهی نیز شیوینی بر گاو نر دیده می‌شود (تصویر ۴) بنا بر این مرکب تا آن میزان که در بین‌النهرین تعیین کننده و وسیله‌ای برای شناخت رب‌النوع سوار بر آن است در اورارتو نیست.

الهة حوری هوبا (Houba)، هپت (Hepat) (Piotrovskii 1969, p. 67) یا هبت (Hepat) همسر تیشبای اورارتویی است (همو ۱۳۸۳: ۳۱۰) و مرکز پرستش تیشبا نیز در جنوب قلمرو اورارتویی‌ها بود (Greykan 2006, pp. 172-173). همچنین در دروان باستان که گاه شهرها را به نام خدایان می‌خواندند تیشبا نیز شهر داشت که همان کارمیربلور است (پیوتروفسکی ۱۳۸۳: ۸۳، ۱۴۱، ۱۷۷).

خدایان آب‌وهوا در خاور نزدیک و تأثیرپذیری تیشبا

در خاور نزدیک باستان طوفان-خدا و هوا-خدا در مناطق کوهستانی که برای محصولات به باران نیاز داشتند به شکل گسترده ستایش می‌شد. خدایان محلی مشابه بسیاری نیز وجود داشتند (لیک ۱۳۸۹: ۱۹۲). در چاتال‌هیوک شینی مذهبی به شکل مردی عریان و ریش‌دار ایستاده بر فراز شاخ‌های

گاو نر و سرهای گاوهای شاخدار به دست آمده است (تالوت ۱۳۸۹: ۲۷، ۲۹) که گویی خدای آب‌وهوا بوده است. سومری‌ها ایشکور (Iškur)، خدای طوفان، را محترم می‌داشتند که گفته می‌شود که ایشکور با جنوب سومر و طوفان و رعدوبرق و سیل ارتباط داشت (Black and Green 1992, p.111).

بعل (Baal) نیز لقب چندین خدای سامی غربی و به معنی فرمانروا بود و این خدایان بیشتر بر جنبه‌های آب‌وهوا دلالت می‌کردند. البته بعل خدایی مجزا نیز پنداشته می‌شد (لیک ۱۳۸۹: ۸۵). عدد یا هدد بین‌النهرینی و سوری را با بعل مقایسه کرده‌اند (وارنر ۱۳۸۶: ۲۱۴). این خدا تا مصر (Jordan 2004, p.110) و عیلام نیز پرستش می‌شد. عدد تجسم طوفان و از مهم و معروف‌ترین خدایان آب‌وهواست (Bienkowski and Millard 2000, p.1). صدای عدد هم می‌توانست در نتیجه شادی او و مانند باران باشد یا همچون طوفان نماد ناخشنودی این خدا باشد (Skoloff 1999, p.115). نشان عدد چنگال رعدوبرق است (Reade 1977, p.39) و در هنر بین‌النهرینی بیشتر تبر یا صاعقه در دست دارد که بعدها نینورتا جای عدد را گرفت و رعدوبرق نیز به او رسید. به او شیر-اژدها یا گاو نر را نسبت می‌دادند (Black and Green 1992, pp. 118, 121) (تصویر ۵). ابرهای باران‌زا را گاو نر عدد می‌نامیدند و در مجسمه هیتی نو با تبر یا صاعقه‌ای در دست نشان داده می‌شد (Ibid. p.2). او بر پشت گاو مقدس تصویر می‌شد (Winter 2010, p. 130). همچنین در نفرین‌نامه‌های کتیبه‌ها عدد اغلب مورد استمداد است و بر جنبه‌های منفی او تأکید می‌شد. او با آذرخش خود دشمن را نابود می‌کند یا سیلاب بفرستد و طوفان یا خشکسالی نازل کند و ویرانی پدید آورد. همچنین از او خواسته می‌شد سلاح دشمن را در هم شکنند (لیک، ۱۳۸۹: ۵). در جامی که دایسون از حسنلو در آذربایجان غربی در کنار اسکلت‌هایی به دست آورد (پرادا ۱۳۸۳: ۱۲۸) تصاویر اساطیری دیده می‌شود که در بالا سه خدا سوار بر ارابه‌هایی بودند که یکی از آن‌ها خدای آب‌وهوا با ارابه و گاو نر بود که نه‌ری از دهان گاو جاری است. نبردی نیز در این تصاویر در حال وقوع است. پرادا این روایت را حماسه حوری کوماربی می‌داند که در آن هیولا کوماربی نیز در این تصویر دیده می‌شود (همان، ۱۳۵) اما، در نهایت خدای هوا پیروز است (همان، ۱۳۶). خدا-هوای لوویایی‌ها در دولت‌های نوهیتایی نیز تارحونت نام داشت که به معنی فاتح است (گرنی ۱۳۸۸، ص ۱۳۵). در غرب نیز خدای آب‌وهوا با ژوپیتر خدای صاعقه و آپولو قابل قیاس است (Bienkowski and Millard 2000, pp.1-2). در ریگ‌ودا، ماندالای اول، سرود ششم، نیز ایندره با آزادی گاوهای رعد و برق در ارتباط بود (گزیده ریگ‌ودار ۱۳۶۷: ۱۳۹-۱۴۰).

اما، خدای حوری-هیتی تشوپ (Tešup)، نمونه خوبی از خدایان آب‌وهواست (Röllig 1980-1983, 336). تیشبا اورارتویی و تشوپ هیتی و حوری با عدد یا هدد (Hadad) سوریه مشابه هستند (پیتروفسکی ۱۳۸۳: ۳۰۳). بینکوفسکی و میلارد (2000, p. 288) و گرکیان (2006, p.158) بر این نظرند که تیشبا اورارتویی نتیجه ارتباط فرهنگ حوری‌ها و اورارتویی‌هاست. این دو از لحاظ واژه‌شناسی و خویشکاری ارتباط دارند و همایاکیان (1990, p.42) بر این نظر است که با قدرت‌یافتن نهایی خالدی تیشبا ویژگی‌های تشوپ را از دست داد که البته این موضوع باید بیشتر بررسی شود. همچنین همان گونه که گفته شد تشوپ با همان نشانه اندیشه‌نگار عدد نوشته می‌شود که خدای طوفان بود (Konakçı and Baştürk 2009, p.170). در یازیلیکایا نقش صخره‌ای از ایزدستان هیتی‌ها هست که تشوپ در رأس آن‌ها قرار دارد. او را در حال حمل گرز، تبر یا سه شاخه نشان می‌دهند و گاه رعد و برق را به دست گرفته و مسلح به شمشیر است. حیوان مقدس او گاو نر است و او را معمولاً بر مهرهای استوانه‌ای از نوزی نشان داده‌اند که در آنجا آیین و معبد تشوپ برقرار بود (Bienkovski and Millard 2000, p. 288). بنا بر این دیده می‌شود که نمادهای تشوپ مانند گرز و صاعقه و حیوان او یعنی گاو نر ویژگی همه خدایان آب و هواست و چه بسا بر فرهنگ اورارتویی نیز تأثیر گذاشته است.

البته تشوپ را گاه همان تیشپاک (Tišpak) دانسته‌اند. اما، تیشپاک خدای جنگجو است و در اساطیر بابلی سین او را می‌سازد تا غول لآبو (Labbu) را بکشد و او را با کمان، تبر و گرز تصور می‌کردند. علامت حیوانی او مار-اژدها بود (Black and Green 1992, p. 178).

تحلیل و برآیند

در قیاس میان اساطیر دو ملت باید زمان، مکان، واژه، خویشکاری و نمادهای آن‌ها با یکدیگر مقایسه شود. صاعقه و گاو نر تقریباً همیشه نماد خدای آب‌هوا و طوفان و صاعقه هستند. در خاور نزدیک باستان خدایان آب‌وهوا همواره جایگاه والایی داشتند. اما، از میان همه آن‌ها تشوپ است که با تیشبا به لحاظ زمان پرستش، جغرافیا، خویشکاری و نمادها تشابه فراوان دارد. البته نقش عدد در الگویی از خدای آب‌وهوا که در بسیاری مناطق پرستش می‌شده قطعاً تأثیر داشته است. نمادهای صاعقه و گاو رب‌النوع آب و هوا می‌تواند گسترش یافته باشد اما چون واژه و بُعد زمانی و مکانی تشوپ و تیشبا بیشتر به یکدیگر می‌مانند قیاس آن دو ساده‌تر به نظر می‌رسد.

به نظر نگارنده قضاوت تیشبا از روی ظاهر آن بر روی گاو نر ممکن است گمراه‌کننده باشد و بیشتر باید خویشکاری او را در نظر داشت. از آن روی که تیشبا در اورارتو دومین مهمترین رب‌النوع

است می‌توان به اهمیت خویشکاری او در ایزدستان اورارتویی پی برد که گاهی اهمیتی بیش از جایگاه برخی رب‌النوع‌های آبوهوا در سایر فرهنگ‌ها دارد. این جایگاه دومی برای تیشبا همچنین نشانگر اهمیت نقش آبوهوا در اموری مانند کشاورزی، نبرد و سایر جنبه‌های زندگی اورارتوها است.

تقلید تیشبا از سایر رب‌النوع‌های آبوهوا را نیز نمی‌توان درست دانست اما ممکن است یکی بر دیگری تأثیرگذار بوده باشد. اما خویشکاری آبوهوا خدایان در فرهنگ‌های مختلف همواره اهمیت داشته و نمی‌توان تصور کرد این خویشکاری از دیگران تقلید یا تأثیر گرفته اما ظاهر رب‌النوع و جزئیاتی در همه آن‌ها ممکن است تفاوت داشته باشد که مردمان باستان با توجه به فرهنگشان در خلق آن جزئیات نقش داشته‌اند.

کتاب‌نامه

الف) فارسی

- پرادا، ایدت. (۱۳۸۳). هنر ایران باستان (تمدن‌های پیش از اسلام)، ترجمه یوسف مجیدزاده، تهران، دانشگاه تهران.
- پیوتروفسکی، بوریس؛ خطیب‌شهیدی، حمید. (۱۳۸۳). تمدن اورارتو (بخش اول: پادشاهی وان اورارتو)، ترجمه حمید خطیب‌شهیدی، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور، پژوهشکده باستان‌شناسی.
- تالبوت، رایس تامارا. (۱۳۸۹). هنرهای باستانی آسیای مرکزی، تهران، گستره.
- دارا، مریم. (۱۳۹۵). «تثلیث قدرت خدایان اورارتویی: خالدی، تیشبا، شیوینی»، مجموعه مقالات پنجمین همایش ملی نقد ادبی با رویکرد مطالعات اسطوره‌شناختی و نقد اسطوره‌ای، 24 و 25 آبان‌ماه ۱۳۹۵، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، صص ۱-۱۸.
- دارا، مریم. (۱۳۹۵). کتیبه‌های میخی اورارتویی از ایران، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- دارا، مریم. (۱۳۹۷الف). کتیبه‌های هیروگلیف اورارتویی از ایران، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- دارا، مریم. (۱۳۹۷ب). تنوع نگارش نفرین‌ها در طول زمان در سنگنبشته‌های شاهی اورارتویی، زندگینامه و خدمات علمی و فرهنگی مرحوم استاد محمد جواد مشکور، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، صص ۲۰۹-۲۳۴.
- گرنی، الیور. (۱۳۸۸). هتی‌ها، ترجمه رقیه بهزادی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- گزیده ریگ‌ودا. (۱۳۶۷). تحقیق و ترجمه سید محمدرضا جلالی نائینی، تهران، نقره.
- لیک، گوندولین. (۱۳۸۹). فرهنگ اساطیر شرق باستان، ترجمه رقیه بهزادی، تهران، طهوری.
- وارنر، رکس. (۱۳۸۶). دانشنامه اساطیر جهان، ترجمه ابوالقاسم اسماعیل‌پور، تهران، اسطوره.

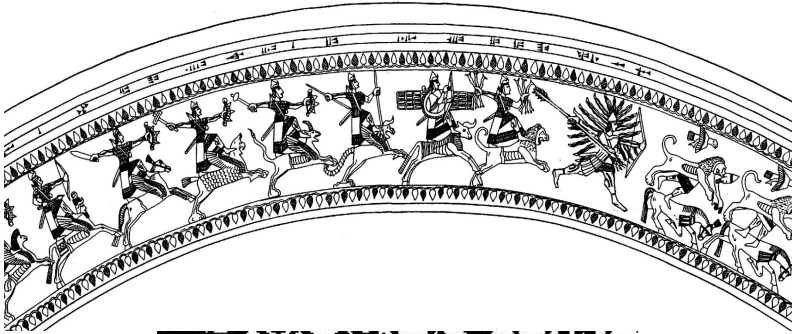
ب) نافارسی

Belli, O., 1999. *Anzaf Keleleri ve Urartu Tanrıları*, Istanbul, Arkaeoloji ve Sanat Yayinlari.

- Belli, O., 2003-2004. "Inscribed Rock Niche Doors and the Urartian Deities", *Urartu: War and Aesthetics*, Yapi Kredi Cultural Activities, Arts and Publishing in cooperation, pp. 103-117.
- Bienkowski, P.; Millard, A., 2000. *Dictionary of the ancient Near East*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Black, J.; Green, A., 1992. *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, London, British Museum Press for the Trustees of the British Museum.
- Çilingiroğlu, A., 2011. "Urartian Religion", In Kemalettin Köroğlu and Erkan Konyar (eds.), *Urartu: Transformation in the East*, pp. 188-201.
- Grekyan, Y., 2006. "The Will of Menua and The Gods of Urartu", *Aramazd*, vol.I, Yerevan, pp.150-195.
- Hmayakyan, S., 1990. *Vani t'agavorutyany petakan kronə* (The State Religion of the Van Kingdom), Yerevan.
- Jordan, M., 2004. *Dictionary of gods and goddesses*, New York, Facts on file Inc.
- Konakçi, E.; Baştürk, M. B., 2009. "Military and Militia in the Urartian State", *AWE*, 8, pp. 169-201.
- Piotrovskii, B. B., 1969. *Urartu*, James Hogarth (trans.), Geneva-Paris-Munich, Nagel Publishers.
- Reade, J. E., 1977. "Shikaf-i Gulgul: it's dated and symbolism", *Iranica Antiqua*, vol. XII, pp. 33-48.
- Röllig, W., 1980-1983. "Kumme", *RIA* 6, pp. 336-337.
- Salvini, M., 1989. "Le pantheon de l'Urartu et le fondement de l'état", *Studi epigraphici e linguistic sul vicino Oriente Antico* 6, pp.79-89.
- Salvini, M., (2008). *Corpus dei testi Urartei*, vol. I, Roma, CNR (Istituto Di Studi Sulle Civiltà Dell'Egeo E Del Vicino Oriente).
- Skoloff, M., 1999. "The old Aramaic inscription from Bukan: a revised interpretation", *Israel Exploration Journal*, vol. 49, Jeuslem, pp.105-115.
- Winter, I. J., 2010. *On art in the ancient Near East*, vol. 1, Leiden-Boston, Brill.

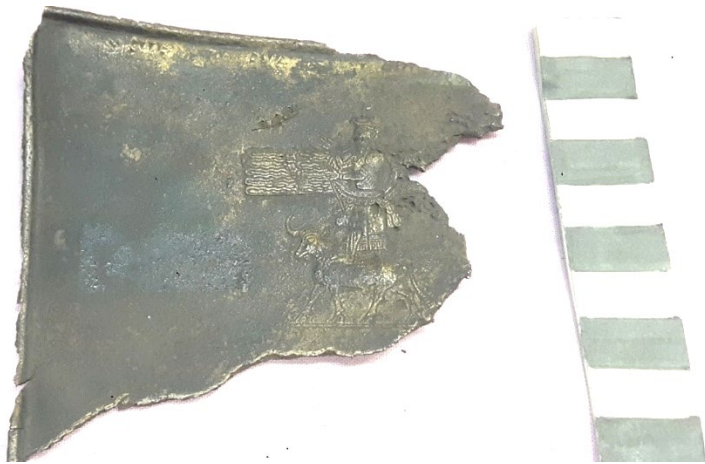
تصویر ۱

تصویر ۲ (Belli 1999)

تصویر ۳ (Barnett, 1974: PLATE XI)

تصویر ۴ (دارا، ۱۳۹۶: ۱۶۵)

تصویر ۵ (Black and Green 1992, p.118)

Introducing and Analyzing a Collection of New Rock Motifs around the Villages of Chalmar, Lak and Shorjeh in Buin Zahra city, Qazvin province Nasser Aminikhah, Farzad Mafi, Farhad Fatahi	147
Eastern Iran during Iron Age Ali Akbar Vahdati	165
Interaction of Climate Gods of Urartu and Ancient Near East Maryam Dara	221
Representation of Royal Splendor at Iranian Ancient Art, a Legacy of Mesopotamian Artistic Traditions Maryam Kashmiri	231
Pedestal of Tol Darvazeh Jolodar Site, Clue from Achaemenid Columned Structure at Arsanjan Ebrahim Roostaei, Behzad Hosseini Sarbisheh	257
Introduction and Analysis of Seal Impressions from Tal Gerdooha, Eqlid Hamed Molaei Kordshooli, Alireza Jafari Zand	271
Rebuilding the Defeat of Khosrwparris Troops in Northern Iraq, Relying on Sulaimaniyah Castle Exploration Bryar SanAhmed, Esmaeil salimi	287
Archaeological Survey of Part of Relation Axis of Khuzistan to Western Iran during Sassanid and Early Islamic periods: "Tang-i-Si Peleh", Luristan Javad Neiestani, Yunes Yoosefvand	305
Study of Medieval Islamic Castles in South Khorasan - Ferdows Mount Castle Mohammad Farjami, Ali Asghar Mahmoodi Nasab	323
Qomadin Quarter at Islamic Jiroft and Problem of Long Range Commerce Saeid Amir Hajlou	343
Assessing the Intercultural Similarities of Iran and Syria Based on Studies of Pottery of the Middle Ages Hosein Sedighian, Majid Montazae Zohouri	365
New Finding Luster Tiles from Qaleh Dokhtar, Kerman Reza Riahyan	387
Introducing and Analyzing the Geometric Motifs of the Findings of the Islamic Era of Gypsum from the Frame of Mazandaran Haniyeh Hosein Nia, Hasan Hashemi, Seyed Rasoul Mousavi Haji, Mehdi Abedini Araghi	403
Case Study and Structural Comparison of Caucasian and Iranian Qama (Kindjal) in the Safavid Era Accordind to C.I.M Collections Majid Hajitabar, Mitra Haji	413

Contents

English Articles

Common Features of Nakhchivan and Urmia Basin Neolithic Culture Zeyneb Guliyeva	31
Nakhchivan Branch of Azerbaijani National Academy of Sciences Veli Bakhshaliyev	45
Relations of The Gizgala Painted Pottery with Urmia Basin Turan Hashimova	61
Relations of Middle Bronze Age Painted Pottery Culture of Nakhchivan with the Urmia Basin Fizza Gulieva	71
Iron Age Short Bronze Sword in Iran, Mesopotamia and around the Persian Gulf: an Analysis of the Dispersion and Evolution Narges Bayani	79
Monuments and Memory at Pasargadae Jacob Marc Stavis	109
Glazed Parthian Pottery as Luxury Goods from a Roman Fortress on the Middle Euphrates' area during the II-III cent. AD. Giacomo M. Tabita	149
Life on the Great Wall of Gorgan: excavations of Sasanian barracks in Fort 2 Eberhard W. Sauer, Jebrael Nokandeh and Hamid Omrani Rekavandi	169
Lost and Found: The Tiles of the Pir-i Bakran Mausoleum (1298-1313, Linjan, Isfahan) Ana Marija Grbanovic	181

Persian Articles

Analysis and Assessment of Neolithization Theories of Iran Seyyed Kamal Asadi, Rahmat Abbasnejad Seresty	13
Machelak Tappeh, A new area of Neolithic pottery era in Gorgan plain Habib olah Rezai, Seyed Meghdad Mirmosavi	37
The Effect of Copper Ore Smelting on Regional Interactions in the Central Plateau of Iran in the Middle of the Fifth Millennium BCE Rahmat Abbasnejad Seresty	49
Interaction of Chalcolithic Societies of Chaharmahal- O Bakhtiari with Neighboring Regions Mahdi Alirezazadeh, Mahmoud Heidarian, Alireza Khosrowzadeh	69
Settlement Patterns of Middle Chalcolithic Sites in Highland Zagros: A Case Study Laran County, Chaharmahal and Bakhtiari Province Mohsen Heydari Dastenaee, Aliasghar Nowroozi	89
Defining Area and Territory of Qaleh Kharabeh Tepe, Azna, and Feasibility Study to make an Archaeological Site-Museum Behzad Hoseini Sarbisheh	101
Investigating the Changes of Sistan and its Cultural Interactions with other Regions during the Bronze Age Javad Alaei Moghadam, Reza Mehrafarin, Seyed Rasoul Mousavi Haji	131

Aryarmana Publications has started its activities in 2016 and aims in publishing the valuable compilation and translation works of Iranian and foreigner researchers in the wide range of Iranian studies including archaeology, history, culture and ancient languages. We seek to construct a broad understanding of Iran's invaluable history and superb culture through publishing the richest resources in this field. Given the long standing and profound cultural links and origins between Iran and the world from the ancient millenniums and the recent attempts to break these links and origins, Aryarmana Publication felt the necessity of extending the valuable resources of researches and translations regarding Greater Persia or Cultural Iran as its first priority. We hope to strengthen the universal links among the Iranian and those interested in Iran and the greater Persia and its culture through the cultural products of Aryarmana publications.

CONCESSIONAIRE & CHAIRMAN

Dr Shahin Aryamanesh

| Tissaphernes Archaeological Research Group |

EDITORIAL BOARD

| Dr Seyyed Mansour Seyyed Sajjadi (IsMEO) | Esmail Yaghmaei (Iran Cultural Heritage, Handcrafts and Tourism Organization) | Dr Seyyed Mehdi Mousavi (Tarbiyat Modares University) | Dr Mohammad Ebrahim Zarei (Boali Sina of Hamedan University) | Dr Sajjad Alibeygi (Kermanshah University) | Dr Hamid Reza Vali Pour (Shahid Beheshei University) | Dr Saeid Amirhajloo (Jiroft University) | Dr Cyrus Nasrollah Zadeh (Institute for humanities and cultural studies) | Dr Reza Mehr Afarin (Mazandaran University) | Dr Farzaneh Goshtasb (Institute for humanities and cultural studies) | Houshang Rostami (Tissaphernes Archaeological Research Group) |

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission in writing, from the publisher.

| Website: www.aryaramna.ir |
| E-mail: info@aryaramna.ir | aryaramna@hotmail.com |
| Address: Iran - Tehran- P.O. Box: 14515-569 |
| (+98) 9395969466 |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY: CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

978-622-97183-2-2
| PUBLISHED IN PERSIA |

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION

Edited by
Dr Seyed Mehdi Mousavi
Dr Shahin Aryamanesh
Dr Majid Montazer Zohouri
Dr Morteza Khanipour

with contribution
Dr Javad Hoseinzadeh
Dr Mostafa Dehpahlevan

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL
CONFERENCE OF THE SOCIETY
OF IRANIAN ARCHAEOLOGY:
CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINIUIY AND DISRUPTION

Edited by:
Seyed Mehdi Mousavi, Shahin Aryamanesh
Majid Montazer Zohouri, Morteza Khanipour

Aryaramna press

1ST BIENNIAL
INTERNATIONAL CONFERENCE
OF THE SOCIETY OF
IRANIAN ARCHAEOLOGY:
"CULTURAL INTERACTIONS,
CONTINUITY AND DISRUPTION"

EDITED BY:
SEYED MEHDI MOUSAVI
SHAHIN ARYAMANESH
MAJID MONTAZER ZOHORI
MORTEZA KHANIPOUR

Aryaramna Press

9 786229 1718308